

Osvojování češtiny ve vícejazyčné situaci

Mgr. Linda Doleží, Ph.D.

- problematika akvizice jazyka mj. z psycholingvistického hlediska
- zaměřeno na češtinu, ale informace platné obecně
- osvojování = akvizice

Obsah

Osvojování mateřského jazyka	1
Akvizice češtiny dle Pačesové (1979)	2
Akvizice významu	3
Morfologie/slovotvorba	4
Regularizace	4
Komplexita	4
Syntax	5
Faktory ovlivňující akvizici jazyka	5
Publikace	5
Motivace	6
Shrnutí	6
Čeština jako L2	7
Proces osvojování L2	7
Znalosti pro výuku cizích jazyků	7
Shrnutí (co lze aplikovat ze studia akvizice mateřského jazyka na akvizici L2)	7
Kdy začít učit L2?	8
Diagnostika	8
Čeština jako cílový jazyk	8
Akvizice češtiny jako L2	9
Motivace: proč se jako učitel zabývat akvizicí	9
Zdroje pro češtinu jako L2: Příručka pro lektorky a lektory	9

Osvojování mateřského jazyka

- *postupné osvojování jazykové kompetence v mysli dítěte* (Nebeská, 2002, 300)
- schopnost přijímat zvukové signály od prenatálního období
 - pokusy s pozorováním srdečního rytmu na základě podnětů (jazyk x neязыkové zvuky)
- po narození je dítě (nemá-li sluchovou vadu) seznámeno se zvuky jazyka, hlasem matky
 - možné zkoumat recepci (ne produkci) jazyka (např. měření reakcí na podněty na základě rychlosti sání šidítka)
 - zkoumání na dětech problematické z etického hlediska (nutnost bezpečného prostředí atp.) → neinvazivní metody zkoumání
- možnost studia na korpusu dětské řeči CHILDES¹ (není čeština, ale řada jiných jazyků)
- jazyk se učíme imitací (nápodobou); ale nejen:
- dva možné směry vnímání akvizice:
 - 1) akvizice učením (funkcionalisté, Piaget)
 - *Fundamentální rozdíl mezi Chomským a námi spočívá v tom, že my chápeme veškeré osvojené aspekty kognice, včetně jazyka, jako výsledek postupného procesu konstrukce... Odmítáme tedy představu předprogramování v jakémkoli striktním smyslu. Za vrozenou však považujeme obecnou schopnost syntetizovat navazující úrovně postupně dosahované stále komplexnější kognitivní organizací.* Piaget (1983, 110 in Schwarzová, 2008, 99)
 - 2) vrozená jazyková schopnost (nativisté, N. Chomsky; UG)
 - fakt, že děti tvoří pravidelné tvary, které nemohou imitovat (holded), považují někteří za důkaz faktu, že musíme mít vrozené struktury (existují i jiné mechanismy než imitace)
 - UG = universal grammar, univerzální gramatika; lidem je vrozena schopnost učít se jazyk ve smyslu, že disponují univerzální gramatikou, respektive syntaxí, tj. jsou schopni vytvářet větné struktury (narozdíl třeba od šimpanzů, kteří se dokážou naučit znaky, ale ne už spojit je do větných celků)
- dítě při učení se jazyka primárně vyluzuje zvuky → křik, broukání, žvatlání, první slova (+- v jednom roce)
- postupné zpřesňování významů
- v raných fázích absence některých slovních druhů
 - rozřazení do slovních druhů (syntaktických kategorií, struktur) do jisté míry problematické (při absenci kontextu)
- (řeč orientovaná na dítě – input je důležitý zdroj informací – deminutiva; Slančová: Řeč autority a lásky – jazyk učitelek z mateřských škol)

¹ <https://childes.talkbank.org/>

Akvizice češtiny dle Pačesové (1979)

- problematická je vágnost jazykového pojmenování
→ „novátorské“ derivace: *vokalhotkovat*, Už ho nebacej, on se *zhodnější*.
- kolísání rodu: Honzík *papala*
 - možné důvody vliv matky, transparentnost koncovky *-a*
- pádový systém
 - počátek: singulár, pravidelnost (*brouky, koberci*)
 - dotváření chybějících tvarů (*teplák, dveř*)
 - pořadí učení se pádům: nominativ sg. a pl., akuzativ, genitiv, dativ, vokativ, lokál, instrumentál
- předložky: nejprve chybí
 - dítě užívá juxta pozici: *miminko kočárek > miminko kočárku > miminko v kočárku*
 - primární je směr (*do, z, o*)
 - předložka *s* je často vynechávána – výrazná koncovka instrumentálu (*chlebiček máslíčkem, polivečka nudličkama*)
 - vynechávání je pro dětskou řeč velice typické²
- slovesa
 - primárně infinitiv
 - jako první se v indikativu přítomnosti objevuje 3. osoba
 - relativně brzy se objevuje imperativ (ale s tvary jako *lehňte, utkněte* apod.) a kondicionál
 - čas přítomný > minulý > futurum
 - vid nejprve nedokonavý, pak dokonavý (novotvary: *spinkout, dozpívnout*)

Akvizice významu

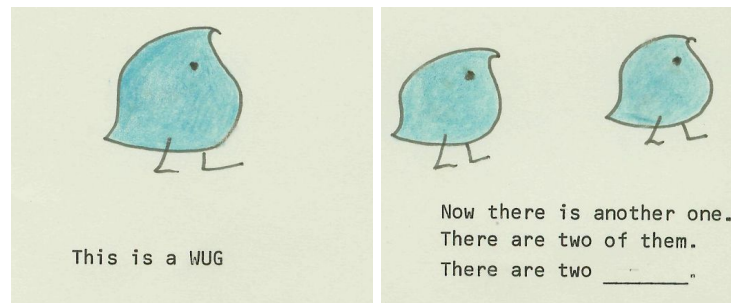
- důležitá je znalost toho:
 - co děti potřebují, aby se naučily nové slovo
 - čeho si děti všímají a čeho ne (při učení se lexiku), která slova se učí snadno, a která ne
 - kolikrát musí dítě být se slovem konfrontováno, aby se mu uchytilo v paměti
- *vocabulary spurt / naming explosion* (kolem 2. roku; období, kdy se rychle rozšiřuje slovní zásoba dítěte)
- akvizici ovlivňuje setkávání se s novou slovní zásobou (number of exposures)
- *mapping* – namapování slova na význam
 - *fast mapping*: u dětí probíhá velice rychle (v porovnání s akvizicí cizího jazyka v dospělosti)
 - *extended mapping*: zobecňování významu na všechny zástupce z dané kategorie
- zapomínání (*forgetting*) – primárně u cizích jazyků, spíše než u mateřského

² detaily je možné vygooglit pod anglickým termínem *omission*

- zapomínání mateřského jazyka se projevuje, pokud dítě (mluvčí) ztratí s jazykem kontakt, nemá žádný input
- problém *referenční neurčitosti* („gavagai“³)
 - nutnost dedukce významu neznámého slova z proudu řeči
 - souvisí s mapováním (a referenční neurčitost znamená, že význam mapujeme na základě inputu, pokud je ho málo, nemůžeme význam spolehlivě určit)

Morfologie/slovotvorba

- důležitá je pravidelnost vs. nepravidelnost
 - při akvizici typické přílišné zpravidelňování (*overregularization*)
- diagnostika – ovládá dítě morfy?
 - příklad na slově (novotvaru) *wug*⁴ – plurál

- nejlépe se nápodobou (věk 1. třída) tvoří novotvary:
 - 1) plurálu
 - 2) *-ingové* tvary (*zib* → *zibbing*)
 - 3) minulý čas (*gling* → *glinged*)
 - 4) 3.os sg (*loodge* → *loodges*)
 - 5) posesivum
 - (6) v čj komparativ, superlativ adjektiv)

Regularizace

- (zpravidelňování)
- děti začínají regularizovat od konce 2. roku a *regularizují téměř cokoliv* (Pinker, 1999, 190–191)
 - He just **haves** a cold.*
 - She **do's** what her mother tells her.*
 - No, she **be's** bad, then she **be's** good, O.K.?*
- regularizované formy se často objevují po období, v němž jsou tyto formy užívány správně
- chyby takto tvořené nejsou extrémně časté (výskyt okolo 4 %)

³ https://en.wikipedia.org/wiki/Indeterminacy_of_translation

⁴ <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803125127433>

Komplexita

- (složitost)
- formální vs. kognitivní
- arabština – přestože téměř pravidelné tvary nemá, děti také zpravidelňují (Pinker, 1999, str. 234); arabský plurál⁵ osvojen u dětí až ve věku 14–15 let (Omar, 1973) x angličtina (6 let)
- v češtině velmi problematické komparativy
 - *Had je **dlušší/dložší/dlouží** než žížala.* (děti 9/10 let)

Syntax

- při akvizici L1 získání lehké, rychlé
- problém nedostatečného stimulu (*poverty of stimulus*)⁶
 - je otázkou, jak je možné, že děti dokážou tvořit konstrukce, které nikdy neslyšely
 - syntax ticha / elipsa / neviditelné elementy
 - logický problém jazykové akvizice (viz výše, Piaget x Chomsky)
- univerzální gramatika? (viz výše)
- v raných fázích *agramatismus*
 - vynechávání vs přidávání elementů

Faktory ovlivňující akvizici jazyka

- *interní*
 - jazykový **talent** (language aptitude)
 - **transfer** morfosyntaktických rysů / konstrukcí z mateřského jazyka do L2
 - **kognitivní vyspělost** spjatá s věkem.
- *externí* (faktory spjaté s kvalitou a kvantitou vstupních dat (inputu) cílového jazyka)
 - délka vystavení se cílovému jazyku (length of exposure)
 - kvalita inputu (jazyk rodičů, jazyk užívaný doma, bohatost jazyka apod.)
- dle Paradis (2011)

Publikace

Smolík, Seidlová Málková (2014)

⁵ v arabštině prakticky neexistuje pravidelně derivovaný plurál, ke kořenovým konsonantům se přidávají jiné vokály než v singuláru (*kitábun* -> *al-kutub* = kniha -> knihy; tučně jsou zvýrazněny kořen *ktb*; *-un* je neurčitá koncovka, *al-* určitý člen)

⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Poverty_of_the_stimulus

- Vývoj jazykových schopností
- velmi obecné, data k češtině chybí
- výborná diagnostika jazykových schopností

Saicová Římalová (2013)

- pouze jednoslovné stádium vývoje, konkrétní jazyková data

Průcha (2011)

- vývojová psycholingvistika, velmi obecné, data k češtině chybí

Karl Ohnesorg – fonetické studie

Marie Krčmová – vedení učitelů MŠ

Motivace

- učitel má vědět, jak probíhá akvizice jazyka:
 - proto, aby chápal tvoření chyb, umožnil korekci (v lexiku i syntaxi)
 - postupy jsou aplikovatelné i na vlastní/další akvizici cizích jazyků
 - aby měl jako vyučující správná očekávání od dětí-cizinců
 - vědět, co kdy dítě umí – pokud něco neví dítě-rodilý mlučí v daném věku, logicky to nemůžu čekat ani od cizince)
 - ukončení akvizice jazyka se udává různě, zhruba lze za hranici považovat konec prvního stupně

Shrnutí

- dle Carol Chomsky (1969) akvizice jazyka nekončí v 1. třídě, jak se často udává (kdy osvojování vlastně končí, je otázkou, lze pracovat s věkem 11 let)
- hypotéza kritického období
 - různá období vývoje
 - dítě musí být do určitého věku (kritické období) vystaveno mateřskému jazyku, jinak se mu nenaučí
- input je kriticky důležitý – bez přístupu k jazyku není gramatiky

Čeština jako L2

- v tomto kontextu nerozlišování, co je druhý a co cizí jazyk (otázka bilingvismu)
- problematika akvizice ve standardních a nestandardních podmínkách (více jazyků)

Proces osvojování L2

- jazyk *mateřský* x jazyky *další* (*druhý* (takový, s nímž je mluvčí v kontaktu, potřebuje jej k existenci) vs. *cizí*)
- jazykové kompetence : čtení, poslech (pasivní); psaní, mluvení (aktivní)
- vliv věku (akvizice jinak u dětí a jinak u dospělých)
- vliv jazykového kontaktu při akvizici
 - jazyková typologie
 - role (podobnosti) mateřského jazyka při osvojování L2
 - *transfer, míchání, přepínání*
 - L1 ovlivňuje L2 (a naopak)
 - *code-switching*: přepínání mezi jazyky; je rozdíl mezi *přepínáním* a *výpůjčkami* (použití slova z jiného jazyka, protože neznám slovo v jazyce cílovém)
 - *interference (transfer)*: přejímky z jazyka (jazyků), které znám, do druhého jazyka, přičemž se jedná primárně o negativní jev (*negativní transfer*)

Znalosti pro výuku cizích jazyků

- proč jsou některé jevy obtížné a jejich osvojení trvá dlouho; proč a jaké děláme chyby
 - kognitivní vs. formální komplexita (viz výše)
 - hodí se vědět při přípravě studijních materiálů
- psycholinguvistické: co se děje, když čteme/píšeme/mluvíme/posloucháme
- mezijazykové vlivy (interference, neexistence některých jazykových kategorií)

Shrnutí (co lze aplikovat ze studia akvizice mateřského jazyka na akvizici L2)

- učení L2 může zapojit stejné procesy jako L1, rozdíl je (vlivem věku) v kognici
- co je *jasné a transparentní* se učí *rychle a snadno*
- co je *neviditelné a neurčité* se učí *pomalou a obtížně*
- vlivy: přidávání, ubírání, zpravidelňování (stůl -> stůlu atp.)
- při vícejazyčnosti vliv typologie, transferu
- psycholinguvistické procesy při osvojování L2 jiné než při akvizici L1, nelze jimi vysvětlit všechno

Kdy začít učit L2?

- je-li třeba k běžné existenci (*druhý jazyk*), co nejdříve
- nelze jednoznačně říct, kdy začít učit *cizí jazyk*, je to velmi individuální (obecná poučka *čím dřív, tím líp* platí jen u některých dětí; výjimkou je *výslovnost* (pro správnou výslovnost je vhodné vystavit dítě jazyku nejpozději do konce *kritického období*⁷)

Diagnostika

- málo normativních dat u bilingvních dětí (není, podle koho měřit)
- specifické sociokulturní zkušenosti ovlivňují osvojování nejen lexika, ale i oblast morfosyntaxe
- nedostatek standardizovaných testů
- časté překlady testů (problém typologie, když se jen přeloží, může se moc věcí ztratit, netestuje se, co by mělo)
- užívání testů zaměřených na pouze jeden jazyk z jazyků dítěte problematické – nejedná se o dva monolingvní jedince v jednom, „zdvojená“ jazyková zkušenost = zvláštní rysy ve všech plánech jazyka
- Paradis, 2007; Peňa, Bedore, 2008; 2011

Vzhledem k tomu, že jazykové schopnosti žáků-cizinců nejsou testovány standardizovaným způsobem, který by umožňoval objektivně porovnat a ohodnotit jejich jazykové schopnosti, probíhá ověřování jazykové úrovně žáka v českém jazyce na základě pohovoru s učitelem českého jazyka, případně jiným pedagogem či ředitelem školy nebo jeho zástupcem
(Šindelářová, Škodová, 2013, str. 81)

Čeština jako cílový jazyk

- liší se osvojování L1 a osvojování L2/cizího jazyka + situace u bilingvních dětí
- Šindelářová a Škodová (2013) uvádějí jazykové a komunikační kompetence pedagoga jako jedny z profesních kompetencí, analyzují problematické jevy:
 - zvukové roviny
 - ortografické roviny
 - morfologicko-syntaktické roviny
 - lexikální roviny
 - sociokulturní kompetence

⁷ jiné zdroje ovšem uvádí, že pro opravdu bezchybnou tvorbu fonémů jazyka je *kritické období* zhruba do jednoho roku věku (pozn. MS)

- dle Klages (2015) je důležitý princip *provázení*
 - mám-li jako učitel adekvátní znalosti, sloužím při osvojování L2 jako *průvodce*, navíc, má-li učitel tyto vědomosti, spíše správně nastaví učební materiály
 - *opatření ve formě jazykového vedení nebo jazykové výuky, přičemž nabízíme plánovaně předem připravená jazyková data ... osvojování jazyka se tím optimalizuje a urychluje*

Akvizice češtiny jako L2

- za jak dlouho se dítě cizinec naučí česky
 - doba velmi individuální (vliv motivace pedagogů i další faktory, viz výše)
 - přibližně dva roky (udává se v literatuře, na ZŠ Staňkova i míň)
 - *Školy se nezávisle na sobě shodly, že je třeba zhruba dvouletého pobytu v českém prostředí, aby děti komunikovaly vcelku bez potíží.*
(Čechová, Zimová (2004/2005, 2006))

Motivace: proč se jako učitel zabývat akvizicí

- poznání, posun – čím víc víme, tím lepší jsme (jako učitelé)
- vědomá práce s jazykem
 - publikace *Hrátky s říkankami*
- nastavení adekvátních očekávání
- optimalizace výukových postupů, aktivit a materiálů
- objektivnější diagnostika a hodnocení
 - diagnostika typů chyb (z lenosti x kvůli stadiu akvizice)
- citlivost/vnímavost

Zdroje pro češtinu jako L2: *Příručka pro lektorky a lektory*

<http://www.aucj.cz/pro-ucitele/metodicke-materialy.html>

Začínáme učit češtinu pro děti-cizince – předškolní věk

<http://www.aucj.cz/wp-content/uploads/2015/01/zaciname-ucit-cestinu-pro-deti-cizince-predskolni-vek.pdf>

Začínáme učit češtinu pro děti-cizince – mladší školní věk

<http://www.aucj.cz/wp-content/uploads/2015/01/zaciname-ucit-cestinu-pro-deti-cizince-mladsi-skolni-vek.pdf>

Začínáme učit češtinu pro náctileté cizince – 2. stupeň ZŠ a SŠ

<http://www.aucj.cz/upload/article/488/zaciname-ucit-cestinu-pro-deti-cizince-2-stupen-zs-a-ss.pdf>